

SKRIFTER
UTGIFNA AF SÄLLSKAPET

SVENSKA FOLKSKOLANS VÄNNER

SJUNDE HÄFTET.

Om Runorna,

Nordens älfra fkriftecken.

Efter Böfke, Liljegren, Geijer m. fl.

af

A. D. F. [ren den thal]

DRYCKNINGEN

för alla åren

Helsingfors,

Tidnings- & Tryckeriaktiebolagets tryckeri,

1884.

11
Af alla människosnilletts uppfinningar är utan twifwel
fkrifkonsten den wigtigaste och mest betydelsefulla. Huru
underbart tör det icke förefalla den ofunnige och huru märkwär-
digt är det icke i själfwa wärfet, att en människas tankar och
tal kunna fångslas i skrifna tecken och sedan genom synsinnet
uppfattas af andra *)!

Allaredan för den rent yttre samfärdseln människor emel-
lan har skrifkonstens uppfinning varit af omätligt gagn. Men
hward mera är: genom skrift blefwo från urminnes tid religi-
onsstiftares, tänkares och skalders ord spridda bland ett helt folk
och forplantade från folk till folk, från slägte till slägte, lika-
som och hwarje säker kunskap om förfädrens öden stöder sig på
skriftliga uppteckningar, enär all arsfägen, alt meddelande genom
det muntliga, lefwande ordet — som ju har lifwets frifkhet och
eld — mycket lätt kan ändras, wanställas eller affigtligen för-
falskas.

*) Följande anekdot är ganska betecknande. En indiansk tjänare
sändes af sin herre till en vän med ett bref och några fåglar. Dessa
senare åt han upp under resan, och då han wid framkomsten af breswets
ägare tillfrågades om fåglarne, wardt han på det högsta förwånad samt
sporde hwem, som kunnat omtala, att han medhaft sådana. Han erhö-
ll då det swar, att breswet därom förmält, hwarpå han återsändes med
några saftiga frukter som gengäfwa och ett swarsbref, hwilket äfwen om-
nämde huru det gått med fåglarne. Frestelsen blef honom äfwen nu för
stark, och han uppåt frukterna, efter att dock först wisligen hafwa ned-
gräft breswet ett stycke därifrån på det att detta ej åter skulle skwallra.
Därpå frambar han breswet till sin herre, men huru stor blef ej hans
förwåning, när denne efter att ha läst det ej blott förebrädde honom
hans tilltag att äta upp fåglarne, utan äfwen frågade efter de frukter
han enligt breswet borde ha med sig! Sntagen af häpnad och widsteplig
wörbnad, fattade han breswet och lade det till sitt öra för att lyssna till
den däri boende andens röst.

Högt har äfwen skrifkonsten allestädes blifwit värderad. Hos hedniska folkslag har man tillagt en gud eller halfgud äran af desz uppfinning. Den wise greken Platon kallar skriften „en ewigt warande, af alla gränser oberoende röst, som antingen en gud eller en gudomlig människa har uttänkt.“ Hos en senare grekisk författare, historikern Diodoros heter det: „att leswa ett i wärklig mening lyckligt lif, beror på förmågan att förstå skrift“, nästan samma tanke således, som är uttalad i ett armeniskt ordspråk: „först den, som kan läsa, är en människa.“ Den judiske historiefkriswaren Josefhus förtäljer, att det war en ängel, som lärde Seth, Adams tredje son, att skrifa, och den kristne kyrkofadern Tertullianus kallar bokstäfwerna „tolkar för alt wetande, wäktare af alt ypperligt.“

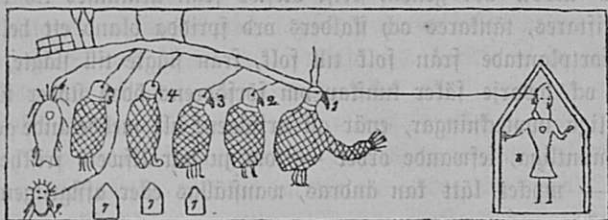

Fig. 1. Prof på bildskrift (från nyare tid) hos de nordamerikaniska indianerna:

Tre olika stammars höfdingar (1, 6, 9), den första af Örnstammen med sina krigare (2, 3, 4, 5), den andra framställd genom bilden af en stor fisk — anhålla hos Förenta staternas president i „hvita huset“ i Washington (8) om land till boningsplatser (7).

Fig. 2. Prof på stafwelfsetecken: asyriske kilskrift.

Läsning: A-kha-ma-an-ni-is-si, som betyder: Akemeniden (o: af Akemenidsläkten, en persisk konungsläkt).

Skrifkonstens uppfinning skedde i en långt aflägsen, förhistorisk forntid, men i många århundraden, ja, i flere tusen år betjänade man sig af de ofullkomliga formerna: bild och stafwelfskrift. Omfider utvecklade sig desza lägre slag af skrift till

bokstafs-skrift, — ett framsteg så ofantligt, att wi, barn af en senare tid, knapt förmå fatta hela dess betydelse. Det till utseendet beswärligaste och spetsfundigaste af alla skriffätt, hwarwid ordet upplöses i sina enkla ljud och dessa hwart för sig betecknas med motsvarande bokstaf, har i själfwa wärket wisat sig vara det enklaste och lättaste. *)

Bland de många olika slagen af bokstafs-skrift hafwa de flesta europeiska folk redan i många århundraden brukat de s. k. latinska bokstafwerna, hwilkas ursprung går tillbaka till den romerska forntiden. Af latinstilen är den tyska eller hos oss och i Sverige s. k. swenska stilen med sina brutna och kantiga former blott en afart, som munkarne i medeltiden brukade och som förr ansågs vara wackrare, men nu blifwit aflagd i alla länder utom Danmark och Tyskland. Lifaledes äro de trykta bokstafwerna en för boktryckarprässen lämpad utbildning af de skrifna, och äfwen bland dem har en skilnad gjorts mellan de mera raka och enkla latinska samt de rundade och tillpyntade („swenska“), hwilka senare wisserligen ännu äro ganska wanliga, men mer och mer börja öfvergifwas.

I vår wärldsdel är det nu blott de östliga folken, som icke bruka latinsk skrift eller stil. Bland de slawiska folkstammarne förblifwa rysarne ännu faste wid det gamla slawonska kyrkoalfabetet, som „slawernes apostel“ den „helige“ Cyrillus uppfann. Den fornryska klädedrägten måste gifwa wika för tjar Peters maktspråk, men språkets skrifna drägt kunde han icke förwandla till wästeuropeisk. Grekerna, som tämligen oförändradt bewarat det tungomål, som deras stora förfäder talade

*) De i många hänseenden så högt utvecklade kineserne hafwa blott stafwelseskrift. Då de kommo i beröring med européerne, war det dem därföör en obegriplig gåta, huru det för desse främlingar war möjligt att nedskrifwa sina tankar med några få tecken, som i och för sig ingen betydelse ägde, och huru man på detta sätt till och med kunde åstadkomma hela böcker och boksamlingar. För öfrigt är kinesernes stora wördnad för alt skrifwet nogsamnt bekant. Oswan anförda ord till skriftens lofprisande kunna ökas med ett kinesiskt ordspråk, som lyder: „ju mera en människa läser, dess swagare blifwa hennes onda lustar och begärelser.“

i forntiden, hafwa också bibehållit de forngrekiska bokstäfverna. Slutligen hafwa turkarne på sin tid upptagit jämte Muhameds tro de arabiska skriftecken, ehuru de annars hvarken genom språk eller härstamning stå i släktkap med araberne.

Hwad de nordiska folken widkommer, så kände finnarne under heden domen icke något slags skrift, och det war först efter swenskarne eröfning af Finland, som de så småningom af dessa sina läromästare inhämtade äfwen skrifkonsten och blefwo bekanta med de latinska (och swenska) bokstäfverna, hwilka redan dåfortiden woro bland swenskar, norrman och danskar i allmänt bruk. *) Men de woro icke det enda slag af skrift, som då brukades i Norden, ej heller hade de synnerligt länge varit kända af dess folk. Twärtom: de hade en egen art af skriftecken, hwilka kallades **runor**, dem de sedan hundratals år förstodo att skrifa eller „rista“ samt läsa eller „råda“. Och likasom öfwer hufwud granskingen af forna tiders anda, seder och skick har något tilldragande för nutidens slägte, så är det för oss, afkomlingar af dessa forntida skandinawer, af ej ringa intresse att taga närmare kännedom om den skrift, som våra förfäder brukade i vår stams barndomstid, — de lekamliga, synliga tecken, hwari deras tankar framträdde, när de wille meddela dem, oberoende af tid och rum och möjliga förändringar genom muntliga budbärare.

1. De äldre runorna.

På hwad sätt hafwa nu runorna uppstått? Huru kommo nordboarne i besittning af detta slags skrift? I långa tider hafwa de lärde grubblat öfwer denna fråga. Man har jämfört runorna med de mest olifartade alfabet för att finna det, som kunde anses ligga till grund för dem, enär det war föga sannolikt, att dessa tecken skulle vara själfständigt „uppsunna“ af ett folk, som ingen annan skrift kände, och emedan desutom somliga runor påtagligen liknade andra folkslags bokstäfsformer.

*) Härmed menas icke att skrifkunigheten war allmän äfwen bland det lägre folket eller ens adeln. Det war egentligen blott präster och munkar, som kunde skrifa.

Att den läst, öfwer hwilken runorna således woro formade, skulle wara ett af de asiatiska alfabeten, antingen det hebreiska eller det, som brukades af fenicierne, forntidens handelsfolk, torde nu nästan kunna betraktas såsom en öfvergifwen mening. Ännu för kort tid sedan trodde däremot många, att runorna snarast uppstått genom efterdaning af grekisk skrift. Denna mening delade den berömda danske språkforskaren Kas mus Ras k (†1832). Hans lärjunge, den om danska språket och literaturen så för-tjänte N. M. Peter sen, liksom Ras k bondeson från ön Fyen (†1862), ansåg grekiska skriften och runorna för syfton, som härstammade från någon gemensam källa. En liknande uppfattning hade den store svenske tänkaren, diktaren och historikern Erik Gustaf Geijer (†1847). Men i nyaste tid anses det — efter de grundliga forskningar i ämnet, för hwilka man har att tacka norrmannen, profes sor Bugge och dansken, docent Wimmer — för säkert, att runorna äro en ombildning af latinska bokstäfwer, och att de äro lånade från romarene i början af det tredje århundradet, en tid, då samfärdsjeln mellan romare och Wellersta Europas „barbarer“ just war särdeles liflig.

Ty utom nordboarne hafwa andra, med dem nära beslägtade folk användt runor, nämligen de nuwarande tyfkarnes förfäder, forngermanerne, och de wid Donauslodens nedre lopp och å stora landsträckor därifrån mot norr bosatte goterne. *) Uppfinningen eller daningen af de nya bokstafsformerna härrör wäsentligen från, att de skulle skrivas i trä, hwarför strecken måste göras kantiga och „ristas“ tvärs öfwer träets ådror. Denna inristning i trästycken, som altså hos nordboarne är det ursprungliga sättet att skrifa, påminnas wi om genom flere än i dag allmänt begagnade uttryck i vårt språk, såsom ordet

*) Allredan för 50 år sedan skref den kände tyske språkforskaren Wilh. Grimm följande: „Det rådde i de första århundradena efter Kristus en långt lifligare förbindelse mellan Tyskland och Norden än den, som i allmänhet följer af folkens nära frändskap: den visar sig i språk, seder och mångahanda bruk, och af den kan också den gemensamma skriften härröra.“

bof, och det där af sammanfatta uttrycket bokstaf d. w. s. en „staf“ eller ett streck, som man inristat i (en skifwa af) bokträ.

Konsten att läsa och skrifwa war naturligtwis en mycket lång tid känd af blott få; ordet runa betyder egentligen „hemlighet“, och i Eddasången *) om Rig, hwilken framställer de olika samhällsklassernas uppkomst, nämnes kännedomen om runor såsom egen för de högst uppsatte, en jarlaidrott.

Under loppet af de senaste hundra åren hafwa flere fullständiga uppteckningar af dessa samgermanska eller äldsta runor funnits i jordens sköte. Den för oss märkeligaste uppteckningen finnes på en „guldbraekteat“ (d. w. s. ett litet rundt smycke nästan såsom ett guldmünt, men tumare och försedt med en ögla, hwari det bars hängande), som för något mer än 100 år sedan hittades i närheten af Wadstena, en liten stad i Sverige. **)

Fig. 3. Wadstena-brakteaten.

(Inskriftens 8 första tecken — luwa tuwa — har man ännu icke lyckats tolka; de följande äro runraden, med undantag af sista runan, som fattas).

*) Namnet Edda har gifwits åt en samling urgamla sånger om våra hedniska förfäders gudar och hjältar, hwilken bevarats å ön Island och nu utgör förnämsta källan till vår kunskap om de forne standinawernes troslära.

**) Braekteaten hade redan tillsammans med ett annat smycke af samma slag råkat i händerna på en guldsmed därstädes, då de räddades till fromma för forskningen af en wän af forn saker, hwilken dock litet kunde ana hwilken betydelse fyndet hade.

Den älfra runraden består fäledes af följande tjugufyra tecken:

Ƶ Ɔ Ƨ Ʀ Ƙ Ƨ Ƨ : Ɔ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ : Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ
 F U T H A R K G W H N I J E U P R S T B E M L N G O D

Swär och en märker frax, huru stor likhet latinifka D (hwilket fäfom runa utmärker TH), R, O (fom runa = K), H, I, S, T, B och M hafwa med motfwarande runtecken, lifafom ock att latinifkt V (U) och L blott hafwa blifwit wända upp och ned för att lättare kunna ristas i trä. Daningen af flere andra tecken, nämligen de, fom motfwarar latinifka alfabetets F, A, E, O, låter lätt förklara fig af samma fäl. De fleftra öfriga runor äro fannolikt widare utbildade från de nu nämnda i det man efter ljudlikheten danade t. ex. G- och NG-runorna af två K-runor, D-runan af 2 TH-tecken o. f. w.

Ordet „alfabet“ har fannmansatts af namnen på de två förfta grekifka bokftäfwerna alfa och beta, fom motfwarar a och b, men „runalfabetet“ begynner, fom man fer, med tecknen för helt andra ljud; det kallas också därför rättare efter dem futhark eller benämnes runrad. Runraden fer här medels ffiljetecken delad i 3 flockar eller „ätter“, fom de i en fenare tid kallades. De älftra runorna lästes antingen i riktniing mot wänfter (hwilket är fallet å Wadftenabrafteaten) eller, fäfom wår nu brukliga fkrift, mot höger. „Plogfkrift“ kallas det fkriffätt, hwarwid raderna gå förft från wänfter till höger, därefter från höger till wänfter o. f. w., och det begagnades ftundom äfwen af de gamle grekerne, fom nämde det „bustrofedon“ eller orwändning, emedan raderna gingo fäfom oxen, hwilken wänder wid ftutet af hwarje plogfåra för att börja på nytt.

Fornfaker, fäfom fpjut, fpänner o. dyl., hwarå nu omtalade runor af äldre flaget äro inrifade, hafwa uppgräfts på flere flällen i Europa, hwareft germanifka folk äro eller varit bofatta. En märklig, ftor, runrifad gulbring är funnen till och med långt söderut i nuwarande Rumänien och namnet „Goter“ läfes tydligt i ringens infkrift. Höf goterne wid Donaufoden blefwo emellertid runorna tidigt undanträngda af andra inhem-

ska skriftecken, i det deras berömda biskop Wulfila, „goternes apostel“ († år 381) till sin bibelöfversättning danade ett nytt, så kalladt gotiskt alfabet, wäsentligen efter mönstret af det grekiska, hwari han dock upptog ett par af runorna, **u** och **o**.

ATTANNSARΦNĪNHIMINAM · WEIHNAINAMQΦEIN'

Fig. 4. Donaugoternes „Fader vår“ (början).

Läsning: Atta unsar, thu in himinam; weihnai namo thein.

Rutids tyfska: Vater unser, du in himmeln; geweiht werde name dein!

Också hos Tysklands inbyggare lämnade runorna tidigt rum för den latinska skriften, som både söder- och västerifrån wann inträde i landet.

Därimot förde de nordtyska skaror, som i det 5:te århundradet eröfrade Britannien och hwilka wankligen kallas Anglo-saxer, runorna med sig dit och betjänade sig af dem i flere århundraden, hwadan också ända till våra dagar bewarats många minnesmärken af runornas bruk bland anglosaxerne. Dessa fornengelska runminnen bestå mest af smycken och wapen, såsom t. ex. en från Themsens botten uppskafad knif eller dolk med hela runraden därå inristad. Men äfwen har man i England inhuggit runskrift å grafstenar, stenkistor och stora präktiga stenkors, om än denna plägsed här, hwarest den uppstod efter kristendomens införande, icke på långt när fick en så rik och betydelsefull utveckling, som senare war fallet i det hedniska Skandinawien. Slutligen har man på åtskilliga ställen, i gamla kloster och bibliotek, funnit fornengelska pergamentsblad, fulltecknade med runskrift. Bland dessa må nämnas en „runesång“, som i werfer, påminnande om den nordiska Eddans, uppräknar och beskriwer runorna hwar för sig i rad och ordning. Då anglosaxerne omsider upptogo latinskriften, nyttjade de dock ännu en tid bortåt de twänne runtecknen, som motswara TH och W, för att utmärka två ljud, som ännu äro säregna för engelska språket. Den förra af dessa runor, P, har också på Europas fast-

land trängt wida omkring med de stamförwandta germaniska folken; man finner den använd i namn, som förekomma å några af frankernes och de spanske wästgoternes mynt, hwarest hela den öfriga inskriften naturligtwis är anbragt med latinska bokstäfwer.

Men en waraktig och egentlig betydelse för folkets andliga lif fingo runorna blott i Norden, och här utbildar sig själfständigt bruket att inrista runskrift å böta stenar d. w. s. ohuggna stenblock, resta till de dödes åminnelse. Detta bruk uppstod i Sverige och Norge; i n. w. Danmark finnas inga sådana stenar med äldre runor. Däremot hafwa i Danmark många lösa fornsaker med sådan runskrift påfunnits, såsom smycken, wapen och redskap, äfwenå icke sällan guldrakteater med en kort runinskrift. Märkeligast bland dessa fornsaker äro två stora guldhorn. Det ena af dessa wägende öfwer 3 kilogram hittades år 1639 omkring 3 mil söder om staden Ribe i Gallehus by i Mögeltönder socken af en fattig bondslida, och, i märkwärdig öfwerensstämmelse med en i trakten gängse gammal sägen, att man hundra år efter det första guldhornets upphittande skulle på samma ställe finna ett annat, hittades wärkligen detta af en bonde år 1734 några få steg från det förras syndort. Nedre ändan af detta horn war bortskuren och förlorad, men det oakadt wägde det 47 gram mer än det förra. Båda hornen förwarades sedan i den s. k. konstkammaren i Köbenhawn, men blefwo därifrån bortstulna i början af detta århundrade och strax nedsmälta. Lyckligtwis hade man noggranna afbildningar af dem, och konung Fredrik den 7:de lät efter dessa förfärdiga två kopior af förgylt silfwer i den ursprungliga storleken och med alla dithörande figurer. Bägge hornen woro nämligen betäckta med bilder af djur och människor, och det senare funna war desutom rundt omkring öfre kanten försedt med en inskrift i äldre runor. Detta horn ser sålunda ut:

Fig. 5. Guldhornet.

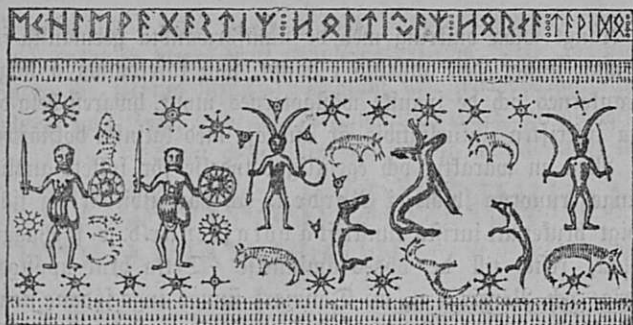

Fig. 6. Hornets öfversta ring med bilder och skrift.

Inskrift: Ek Hlevagastir Holtingar horna tavido.

o: Sag Lägäst, Poltes son, horn gjorde.

Språket, som de äldre runorna tala till oss och som är detsamma i alla de tre nordiska landen, har ett äldre skaplynne än det vi vanligtvis benämna „fornordiska“; det liknar mycket Donaugoternes språk, men har bewarat ännu ålderdomligare former än detta.

2. De yngre runorna.

Såsom ofwan nämndes, woro de äldre runorna icke blott i bruk hos den skandinaviska nordens invånare, utan nytjades äfwen af andra germaner, om de ock företrädeswis i Norden nådde en stor utbredning och inhöggos i jordfasta minnesmärken, som stå ännu i denna dag. Men småningom utvecklade sig (och det blott i Norden) ur dem en yngre runrad, hwilken förändring dels föranleddes af en märkelig omdaning af språket (måhända i följd af en ny invandring af beslägtade stammar) dels af sträfwan att göra tecknen enklare och bekwämre, hwarför man gaf wisja runor en sådan form, att de bleswo lättare att rista, och icke mer använde andra, som för det nu ändrade språket woro öfwerflödiga. Dessa nya nordiska runor, som brukades i den s. k. yngre järnåldern eller wikingatiden (från

omkr. år 700 till senare hälften af 11:te årh.) samt ännu flere hundra år efter det kristna läran först wardt predikad för de hedniska nordboarne, äro blott sexton till antalet och ordnade i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de äldre, dem de flesta äfwen likna, såsom af följande afbildning synes:

Ƶ Ɔ Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ : * Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ : † Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ

f u t h a r k h n i a s t b l m - r

I denna ordningsföljd finnas de inhuggna på en sten (i Sverige), som genom sin daning och storlek samt ytterligare genom en därå befintlig teckning af stigbyglar röjer sig hafwa tjänt till ett fotstöd för till häst stigande ryttare. Likaså på en aflångt fyrkantig sten wid Järpås kyrka i Västergötland, hwilken genom sin ställning i det s. k. wapenhuset skulle ådraga sig kyrkobesökandes blickar för att i deras minne fästa runornas utseende och ordning, ett lätt och säkert sätt att bibringa allmänheten den första underwisning om bokstäfverna, hwarigenom sådana minnesmärken på sin tid swarade mot vår tids Abc-böcker och förskrifter. Troligen i samma syfte fins runraden inristad äfwen å murarne af ett par danska kyrkor samt å en dopfunt i Danmark.

Man ser, att tecknen för K, H, S och M afwika från de förut begagnade. Den runa, som i äldre raden betecknade M, nytjas nu för R (då det slutade ett ord), senare för att utmärka Y-ljudet. Med den gamla U-runan betecknas nu i denna kortare „futhark“ äfwen V och O, och samma runor utmärka I och E, B och P, K och G (NG), T och D. Slutligen äro där nu två A-runor, den ena, som kallas *ófs*, för ett ljud, motsvarande vårt *å*, den andra, som bär namnet *ár*, för det rena *a*-ljudet.

Ända till vår tid hafwa bewarats äfwen namnen på de färskilda runorna. Dessa namn woro korta ord, som hwart och ett börjades med den runa det utmärkte, och likasom nuförtiden små rim brukas för att bättre inpräglade bokstäfverna i barnens minne, så hade man då minnesverser om alla runorna. Sålunda hette det om F-runan: Fä (o: gods) är frändeträta;

om H-runan: Hagel är kallaste korn; om N-runan: Nöd är tung kost; om I-runan: Is är bredaste bro; om S-runan: Sol är skynnes (himmelens) sköld; om L-runan: Lögr (o: watten, haf) är landens (jordens) bälte; om M-runan: Madhr (o: människan) är mullens förökelse, o. s. w.

Lösa fornsaker med runskrift från wikingatiden finnas icke många i behåll; däremot äro de skandinaviska landen, isynnerhet Sverige *), mycket rika på runstenar, resta till de aflidnes minne och försedda med korta inskrifter, wanligen i denna form: „— — — reste (eller: ristade, eller: lät göra) denna sten efter (eller: åt) — — —“. Här tillägges i allmänhet en släktbestämning; den efterleswande wisar „fader sin“ denna sista ära eller stenen är satt till minne af „son“, „broder“, „frände“ o. s. w. Den kan också bewara minnet af flere aflidna eller hafwa rests af flere än en person t. ex. Brobystenen i Korsta socken i Uppland: „Amund och Toste de reste stenen efter Me, fader sin, och Gunnar, broder.“ Jefe sällan har konstnären, som ristade runorna och inhög de ofta smakfulla firaterna, welat bewara äfwen sitt namn därjämte t. ex. „Abbe ristade runorna“, „Bale ristade.“

Många i all sin enkelhet rörande uttryck af kärlek eller wänskap fogas till den dödes namn t. ex. „den gode drängen“ (d. w. s. frigaren, mannen), „den mycket gode bonden“, „den rådfloke“, „den gästfrie“, „den ofege“, „som ej flydde i striden, utan flogs så länge han hade wapen“, „rast dräng, som farit wida om i världen“ o. s. w. På en skånsk runsten rosar tjänaren „sin hulde drotten“ (o: herre); „få warda nu födde bättre än han“ låter Tryggwældestenen (på danska ön Själland) den förjande enkla säga om sin aflidne man och på en annan dansk runsten, hvars yta är skadad, så att flere runor af namnet fattas, heter det: „han war den bästa man i Danmark och den främste.“

*) Ensam i landskapet Uppland känner man nära tusen runstenar, och huru många andra hafwa icke förstörts under loppet af en så lång tid!

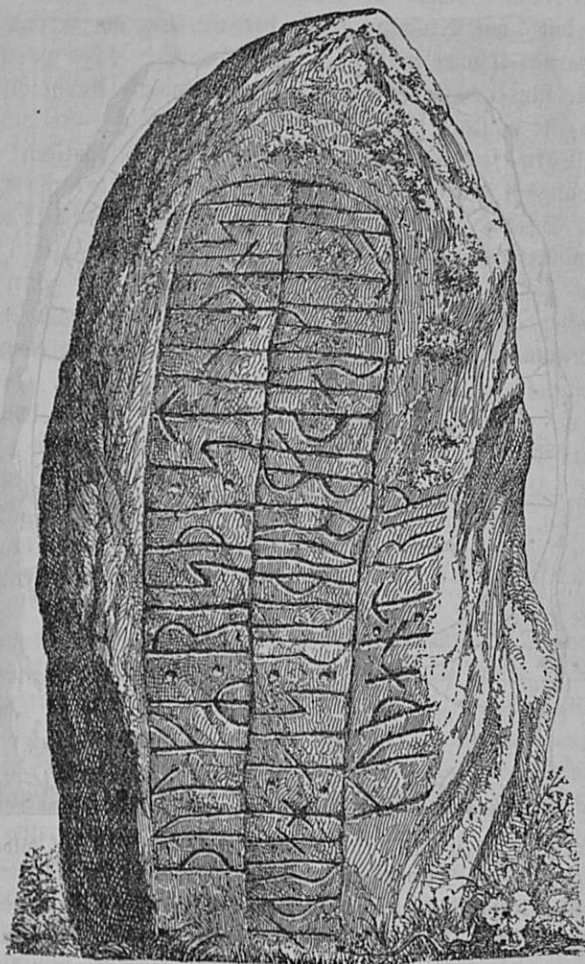

Fig. 7. Hjermind-runstenen i Danmark, stod ännu i förra hälften af 17:de sekellet, war sedan länge försvunnen, återfanns 1809 under jorden. Inskrift: Pulfr rispi stin pansu iftir Rapa brupur sin harpa kupan trik.

o: Tholf reste sten denna efter Rade, broder sin, en mäktig god dräng (o: hjälte).

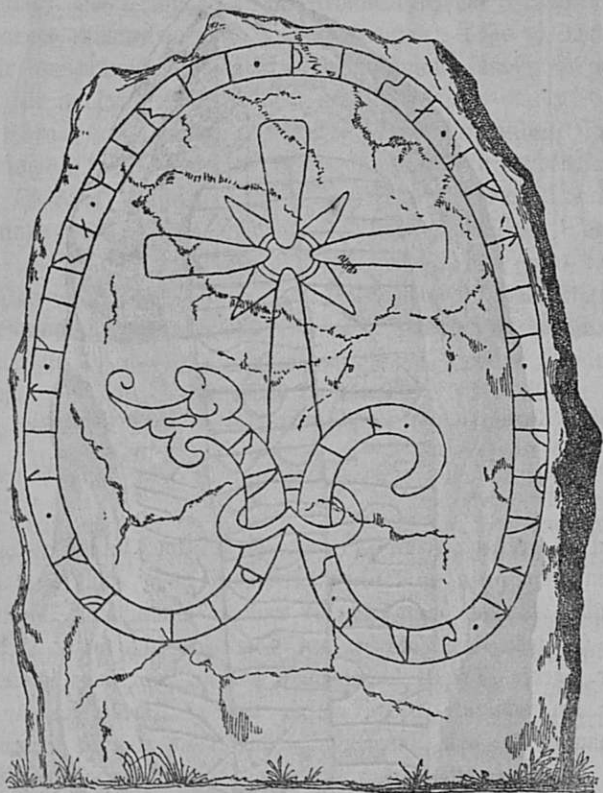

Fig. 8. Bjursta-runstenen i Uppland i Sverige, bildar hörnet af en större stensättning.

Inskrift: Rúpilfr lit kira merki þisa eftir Akmunt sun sin.

o: Nubilf (d. ä. Nolf) lát göra märke detta efter Agmund, son sin.

Jäte föllan underrätta runorna om den dödes samhälls-
ställning eller yrke. In är det en „sméd“ (så kallades fordom
hvarje slags konstnär eller handtvärfkare), en „bryti“ (o: fogde),
en „styrisman“, en „skaldb“, än en högre uppsatt man t. ex. en
„gode“ (o: offerpräst), en konungens hofman eller „huskarl“, en
„höfding.“ Ja, tillochmed ett par af Danmarks konungar hafva
lätit resa runminnesstenar efter bortgångna anhöriga. Den min-

Fig. 9. Den mindre af runstenarne wid Jellinge by
i Jutland i Danmark.

Inskrift: Kurm kunukr karpi kubl þusi aft Þurui kunu sina Tanmarkar but.

o: Gorm konung gjorde kummel dessa efter Tyra, hustru sin, Danmarks bot.

tre af de präktiga Jellingestena (se afbildn.) är rest af konung Gorm den gamle (i förra hälften af 10:de årh.) efter hans drottning Tyra, som bar det wädra binamnet „Danmarks bot“ (o: tröst, frälsning); den större åter och yngre af dessa stenar säger: Haraltr kunukr haf kaurua kubl þausi aft Kurm fapur sin auk aft Þurui muþur sina sa Haraltr ias sår uan Tanmaurk ala auk Nuruiak alan auk Tana muk lit kristna d. w. s. Harald konung bad göra kummel dessa efter Gorm, fader sin, och efter Tyra, moder sin; densamme Harald, som sig wann Danmark alt och Norge alt och lät kristna Danafolket.

Såsom här af framgår och redan ofwan antyddes, är det öfvergångstiden mellan hedendom och kristendom, hvarunder de yngre nordiska runorna begagnades. En följd däraf är, att runstenarnes inskrifter bewara minnen af båda troslärorne och att såwäl de hedniste åsagudarne som de kristnes Gud, frälsaren och „Guds moder“ (d. ä. jungfru Maria) i dem åkallas. Så anropas på ett par danska runstenar den wäldige Tor, åskans och kraftens gud: „Tor wige dessa runor“, „Tor wige denna grafhög“, heter det, och med Tors hammarmärke samt det s. k.

hastkorset , hwilket likaså har warit egnadt en gud (antingen Tor eller fjälfwa öfwer-guden Oden) äro flere runstenar prydda. Oden på sin häst, den åttafotade Slepne (fn. Sleipnir), tyckes wara afbildad å swenska runstenar och när en swensk runskrift talar om „Walhalls wise,“ så menas därmed Oden. *) Af runstenar känna wi ännu namnen på flere hedniske offerpräster eller „gudar“ t. ex. „Alle Sölmwegode, templens trofaste waktare“, och här må slutligen för de hedniska minnens skull den märkwärdiga inskriften å Rökstenen i Östergötland innehåller denna inskrift i sin helhet anföras, wiktig, som den är, också därför, att den uppwisar ett af de älsta profwen på nordisk skaldefonst. Inskriften, som härrör från medlet eller slutet af 900-talet, är, återgifwen på wårt nuwarande språk, af följande lydelse: „Till minne om Wåmod stå dessa runor, dem Waren, fadern, ristat efter fallne sonen. Låtom oss förtälja det folkminnet, hwilka de två walrof (=byten på walplatsen) woro, som togos tolf gånger, båda på en gång från olika män. Låtom oss förtälja det som det andra, huru han (Wåmod) omringades af nio flockar fiender fjärran från Reidgotarne **) och afgör striden (= fann sin död i striden).

Fordom drotten,
wifingars dristige
höfding rådde för
Reidhafwets strand.
Rustad på gångarn
fitter nu gismilde
kung, öfwer skuldran
skölden är hängd.

*) Gudarnes hem eller bostad hette nämligen Walhall och dess „wise“ eller herstare war Oden. Wi använda ännu ordet wise om en herstare, eller rättare herstarinna, näml. binas drottning.

**) Förmodligen ett urgammalt namn för östgötarne, med anledning hwaraf Reidhafwet (som nämnes i wersen) torde få antagas hafwa betecknat Östjerfjön.

Låtom oss förtälja det som det tolfte, huru Valkyrjans *) häst (= ulfven) ännu finner föda widt omkring på fältet, där tjugu konungar ligga fallna. — Låtom oss förtälja det som det trettonde, hwilka tjugu konungar sutto i Själland i fyra wint-rar, med fyra namn, söner af fyra bröder: fem Walkar (= fem med namnet Walke) söner af Rådulf, fem Reidulfwar söner af Rogulf, fem Hågislar söner af Hærwad, fem Gunnundar söner af Örn . . . Låtom oss förtälja det folkminnet, hwilken hjältes ättling han (Wamod) är: det är Wilen. Han mände alltid plöja bölan: det är Wilen. Wikingen flyktar . . ."

Med rätta har påpekats den högst egendomliga och slående likheten mellan denna snart för tusen år sedan diktade sång om götahoöfdingen Wamods ridt till hjältarnes hem efter döden och början af Tegnér's skildring af kung Rings ridt till Walhall (Rings drapa i Fritiofs saga):

„Sitter i högen
högättad höfding,
slagswärd wid sidan,
skölden på arm.
Gångaren gode
gnäggar därinne,
skrapar med guldhof
grundmurad graf“.

Likheten är så mycket märkligare, som Tegnér († 1846) ej kunde hafwa den minsta aning om innehållet af Rökstenens inskrift, hwilken först 1872 blef tillfredsställande tolkad.

Kristna minnen återfinnas å ett långt större antal runstenar. Korset, kristendomens symboliska tecken, fins mycket ofta inhugget tillsammans med de drakflingor, som innehålla runskriften (se fig. 8), och själfwe den korsfäste fins afbildad å Gorms och Tyras bötasten. Ofta läsas efter den dödes namn böner.

*) Valkyrjor kallades strids gudinnor, som troddes rida genom luften för att å walplatserna utföra och till Walhall ledsaga de fallne krigarne.

„Gud hjälpe hans själ!“ eller „Gud hjälpe hans ande!“ „Kris-tus och Sanft Mikael hjälpe hans själ!“ „Gud och Guds moder hjälpe hans ande!“ och runstenar finnas (i Norge och Swe-rige), hwilka hafwa sådana uttryck som „Brune dog i hwita kläder“, hwarmed menas dopkläderna, emedan hedningarne, som omvändes genom Ansgarius och hans efterföljare, ofta uppföto dopet till sin dödsstund för att få dö i den hwita dräkt de då ifläddes. — Rätt ofta åtnöjdes man ej med blott böner och fromma förböner, utan man sökte förmodligen på munkarnes och prästernes inrådan samt i enlighet med de katolska lärosat-ferna genom goda wärk och gärningar köpa sin själs frälsning. Fördenfull lät man bygga sälohus d. w. i. härbärgen för resande i ödemarkerna, röbja wägar och slå broar för att därigenom tjäna och hjälpa sina medmänniskor, ett i sanning högst nyttigt företag i dessa tider, då från det allmännas sida intet gjordes för samfärdselns underlättande. Af fromma skäl war det wisserligen som man bekostade dessa anläggningar, men att göra godt i tyshet enligt föreskriften: „låt icke din wänstra hand weta hwad din högra gör!“ öfwerensstämmer föga med den mänskliga fåfängan och egenärleken. På talrika runstenar förkunnas därför ått samtid och efterwärlid namnen på personer, som sålunda welat främja sin egen själs wälfärd eller afwidna anhörigas. T. ex. i Täby socken norr om Stockholm, där wä-gen ännu i senaste tid på ett sidländt ställe gått öfwer en gam-mal bro af sten och grus, å ömse sidor utmärkt af flere höga resta stenar, står på ett par af dem följande å båda nästan lika lydande inskrift: „Jarlabanke lät resa dessa stenar ått sig, medan han ännu lefde; han gjorde denna bro för sin själ och han ägde hela Täby. Gud hjälpe hans själ!“ På en sten wid Solna bro (äfwenledes i Stockholms län) läses näst efter namnen på de bröder, som bygt bron och rest stenen, följande (i något fri öfwer-sättning):

„Här mände ligga
 så länge mänstor lefwa
 bro, fast slagen,
 för framtidssläkten.

Gode fwenner
gjorde den åt sin fader.
Aldrig lär wägfummel
warda bättre.“

Hvad den yttre utsmyckningen angår, som på ganska många runstenar åwägabragts med mycken möda, omsorg och smak, spela drakflingorna en framstående roll, men ofta äro äfwen bilder af människor eller djur inhuggna bland skriftecknen: på en sten en ulf, på en annan en älgjagt, på en tredje (näml. Göksstenen i Södermanland) den nordiske sagohjälten Sigurd Fäfnesbane, som dräper Lindormen, m. fl. bilder, framställande andra i samband därmed stående tilldragelser, på en fjärde ett skepp o. s. w. Den yttre prydligheten motsvaras af att många inskrifter äro affattade på wers, wäl icke ändrimmad, såsom i wår tid brukas, men med bokstafsrim eller alliteration, som består i ett uppreparande af lika ljudande bokstafwer i början af enskilda ord och stafwelser. Prof därå lämnade redan Rökstenens och Solnastenens inskrifter (se ofwan); andra kunna anföras, såsom denna (i Södermanland, Wagnhärads socken):

Sturlög och Hjalmar
stenar reste
åt bröder sina
bredwid wägen.
De ändades (= dogo)
i österlanden,
Torkel och Styrbjörn
gode tegnar (= kämpar).

Eller denna (på Selaön i samma landskap):

Sigrid lät resa
sten denna
åt Swen
sin bonde (= make).
Han ofta seglat
till Semgallen

med dyrbart skepp
om Dumisnäs. *)

Såsom wi häraf se, bekräfta runstenarne hwad wi äfwen af andra samtida wittnesbörd wäl känna, nämligen att våra skandinawiska förfäder i hedentima woro mycket begifna på resor till främmande land, dels i fredliga ärenden, såsom handel, dels och oftast för att genom krig och plundring förskaffa sig hwad de fette högt wärde uppå, nämligen hjäterykte och byte. Detta kallades att „draga i wiking“ och wikingar nämdes de, som företogo sig sådana färder. Ordet förekommer stundom äfwen å runstenar t. ex. Tirstedstenen i Danmark, hwilken är „rest af fränder efter Frode; han dog i Switjod och war anförare i Fridgers flock, då alla wikingar . . .“ Likasom Sverige (eller, såsom det då för tiden hette, Switjod) här nämnes, så omtalas å andra stenar Danmark, Jutland, Själland, Österlanden el. Österwäg (d. w. s. de öster om Österjön belägna länderna, såsom Ryssland, hwilket kallades Gårdarike, Nowgorod eller Holmgård, Wisland, Wirland eller Estland, Finland, Lawastland) och isynnerhet England, kalladt Inklant, Unklant. Äfwen andra ännu mycket längre bort belägna orter och länder omtalas å swenska runstenar såsom besökta af nordboar: Jorsalir (= Jerusalem), Kriklant (= Grekland), Lankbarpalant (= Lombardiet i norra Italien) och det är bekant att de grekiske kejsarene, som herskade i Konstantinopel, innan turkarne eröfrade denna stad, omgäfwö sig med en lifwakt af tappre nordboar, de s. k. waringarne. Ett runminnesmärke från desja tider bewaras ännu i fjärran söder nämligen å ett konstfärdigt arbetadt marmorlejon, som fordom stod i Atens hamn i Grekland, men därifrån öfwerflyttades (i sjuttonde årh:s slut) till Benedig i Italien. De å desjs sidor i wackra drakflingor inhuggna runorna (af hwilka blott få numera kunna läsas), äro säkert ett wärk af swenske waringar.

*) Domesnäs i. Domsnes heter än i dag Kurlands nordliga udde wid inloppet till Rigawiken, och med Semgallen förstås Kurlands östra del intill Dünafloden.

Fig. 10. Marmorlejon i Benedig med nordiskt runskrift.

De så under färderna till England och uppe i den höga nordens plägade wikingarne för ros skull eller till minne i stenar och klippor inhugga runor; sådana hafwa i nyare tider blifwit funna både i England och på fringliggande öar. På St. Pauls kyrkogård i själfwa London har nyligen uppgräfts en dansk runsten, prydd med wädra draksirater, som tros vara från Knut den stores *) tid. De så på Färöarna och på Island, ja, ända

*) En dansk konung i förra hälften af elfte århundradet, som eröfrade hela England och beherskade det intill sin död.

upp i Grönland hafwa runminnesmärken anträffats, om än icke i något större antal. *)

Med „Runor“ förstodo våra fornnordiske förfäder icke blott de nu förklarade och afbildade skriftecknen, utan med detta ord utmärkte de öfwer hufvud alt slags kunskap. Sägen och saga, naturkunnighet och läkekonst, forskning angående världens upphof och dess undergång, wisdom och klofskap i alla lifwets idrotter, ja äfwen skaldekonstens gåfwa, — alt sådant war lagdt i runorna. Oden är runornas uppfinnare och mästare och har hämtat dem ur Mimes brunn i tidernas morgon. Ännu i denna dag fallar den isländska allmogen runorna „Odens skrift“. I den urgamla Eddasången Hávamál (d. ä. den höges sång) uppräknas alla Odens runkonster:

„mycket stora stafwar,
mycket starka stafwar,“ **)

användbara i strid och wid segling, till läkeedom och i älskog, till att hjälpa mot trolldom och att uppväcka de döde. I en annan Eddasång, som skildrar en täflan i wisdom och insigt mellan Oden och en jätte wid namn Wasstrudne, utbrister han:

*) En nordiskt runinskrift trodde man sig äfwen hafwa uppdagat i Amerika eller „Winland“, såsom det benämndes af nordboarne, hvilka först upptäkte detta land, och på sin tid gjorde dessa amerikanska runor mycket uppsende. Nyare undersökningar hafwa emellertid gifwit wid handen att skriften alldeles icke är runor, utan inristade streck och figurer från ett yngre tidehvarf samt sannolikt gjorda af indianer, Amerikas urinwånare.

På tal om falska runstenar må här äfwen omnämnas den en gång så namnkunniga „runskriften“ å Runamo, en klippa i swenska landstapet Blekinge, hwari nordiske konungen Harald Hildetand enligt en urgammal sägen låtit inhugga en berättelse om sina bragder. Men wid närmare undersökning befunnos de föregifna runorna wara naturliga sprickor och remnor i klippan, hvilka delwis sträkte sig djupt in i bärget.

**) Staf och runa äro ofta liktydiga ord i vårt fornspråk.

Hur wet du Wastrudne,
 alla gudars öden?
 Om jättars runor
 och alla gudars
 säger du sanning,
 du allwise jätte!

Såsom vi här af finna och redan ofwan sädes, betyder ordet runa egentligen „hemlighet“ (jfr sid. 8) och det låg då nära till hands att tillägga dessa hemlighetsfulla, för folkets stora massa obegripliga tecken en öfvernaturlig trolldomskraft. Som trolldomsmedel kallades de „kraft=" eller „lön=stafwar“, och „galder“ nämndes de fånger, genom hvilka trolldomen öfwa-des. Därför omtalas ej sällan ett sådant bruk af runorna. Så läsa vi i Eddan, huru Brynhild med följande ord lär Sigurd Fafnesbane runornas trollmakt:

Lär segerrunor,
 om du segra will,
 ristla dem på swärdets fäste,
 några wid udden,
 några wid äggen,
 och nämn två gånger Ty. *)

Lär ölrunor,
 om af en annans hustru
 du, sweklös, ej swikas skall;
 ristla dem å hornet
 och å handens rygg,
 märk nagefn din med Nöb. **)

Lär bränningsrunor,
 om du bärga will

*) Ty (fn. Týr) war namnet dels på en af gudarne, dels på T-runan.

***) Nöb war namnet på N-runan.

segelhästen (= skeppet) på hafwet;
 rista dem å stammen
 och å styrbladet,
 bränn in dem med eld i åran!
 Hur bränning bryter
 och bölja svartnar,
 hinner du då hamn från hafwet.

Lär stjälfkrunor,
 om du will sjuke bota
 och kunna för jär förja;
 rista dem i barken
 och å resliga stammen,
 hvars löfstjälkar åt öster luta!

Lär hugrunor,
 om högre än andra
 du will i wisdom vara!
 Dem må du råda,
 dem må du rista,
 dem alla har Oden uttänkt;
 o. f. w.

Ännu i våra dagar lesiver somligstädes i nordens föreställningen om och tron på runornas undergörande egenskaper med i fanning otrolig seghet. Ett bewis må här anföras. Det omtalas af en gammal dansk historieskrifware (Saxo, som lefde i 12:te århundradet) att konung Hading och en honom åtföljande kvinna träffade på ett lik, under hvars tunga de lade ett trästycke, hwarå kvinnan, som war trollkunnig, ristat några runor i affigt att sålunda få weta hwilka öden dem förestodo. Och ännu i denna dag råder den widskepelse i en trakt af Sjutland, att „om man ristat runor å en liten pinne och lägger den under död mans tunga, så kan man få den döde till att tala; men det är ond gärning att så göra“. Så djupa äro ofta de rötter, hwilka skrock och widskepelse skjutit, att de gå långt ned i den grå forntiden!

3. Runorna under Medeltiden.

Efter föregående skildring af runornas uppkomst och deras utveckling och bruk i forntiden skola vi öfvergå till att meddela några drag af de nordiska skriftecknens fortsatta lif under medeltiden.

Först må då anmärkas att den korta s. k. yngre runraden icke länge herskade alldeles oförändrad i Norden. Behofvet af olika tecken för de från hvarandra skiljaktiga ljuden gjorde att nordboarne redan wid kristendomens första uppträdande började bruka s. k. „stungna runor“ d. w. s. en prick sattes i eller på en runa för att utmärka att den då fick betydelse af ett järskildt närbeslägtadt ljuds tecken. Sålunda uppstod genom att fätta en punkt eller prick midt på I-runan ett E-tecken, liksåledes dandades af K-runan ett G o. s. w. Men småningom och allt efter som kännedomen om det mera fulländade latinska alfabetet utbreddes gick man längre, danade alldeles nya tecken, flere och flere, och hade slutligen, i 13:de århundradet, en jämsides med latinska alfabetet löpande runrad, d. w. s. en runa för hvarje latinsk bokstaf. Detta tredje runalfabet, som i Sverige bar namnet danska runor, i Danmark åter kallades Rung Waldemars runor, hade följande utseende:

1 B 1 1 P P * I Y T Y T † B B R Y 1 1 P N L L † †

a b d e f g h i j k l m n o p r s t t h w y z æ o

Ännu oftare än förre ser det nu, att runtecken, som stå bredvid hvarandra, blifva sammandragna så, att de bilda en enda figur, hvarigenom de s. k. „Samstafwa-“ eller „Binde-runorna“ uppstodo.

Såsom folkets skrift hafva runorna fortfarit att brukas under åtskilliga århundraden af medeltiden, längst i mera afsidens liggande orter, under det att latinalfabetets herravälde blef allt mera oinskränkt hos de lärde och bland de bildade klasserna i allmänhet.

Det katolska prästerskapet, hwilket med sådan iswer och

omsorg sökte utrota alla hedendomens kvarlevor, såg nog i början runorna med oblida ögon, men öfvertygad om deras gagn, upptager det snart själft dessa skriftecken och använder dem till kyrkoinskrifter, ja, aktar ej ens för rof att tillåta begagnandet af runristade bötastenar såsom byggnadsmaterial för kyrkor och kyrkogårdsmurar. På Öland fins till och med en kyrka och en hel socken, som ännu bär namnet Runsten. Många runinskrifter äro bewarade ända till vår tid på kyrkornas murar, dörrar och väggar, på klocker, dopfuntar och altarskåp, på alla slags inwigda kärl, mäskkläder o. dyl.

Desa kyrkliga inskrifter innehålla dels gifwarens samt konstnärens namn, dels uppgift å byggnadens eller det runristade föremålets bestämmelse, dels from åkallan och böner. Så t. ex. säga runorna å Holms kyrka i Norge, att den är byggd „Gud till ära, Utte till syndernas förlåtelse, för honom själf och alt kristligt folk“; om Skebärgs kyrka i samma land förmäler runskriften å muren, att „detta hus är inwigdt åt vår Herre och hans moder Maria och apostelen Petrus“; på en runsten wid kyrkogårdsporten i Åsum i Skåne läses: „Kristus Marias son hjälpe den, som denna kyrka gjorde: Abjalon ärkebiskop och Esbjörn Mule“; i Lunds domkyrka står på fotstycket af en pelare: „Gud hjälpe Adams barn!“ (denne bön åsyftar trol. i dubbelmening alla människor och särskildt byggmästaren Adam van Dure, som kort före reformationen iståndsatte domkyrkan); å ringen i Delsbo kyrkodörr i Helsingland fins följande inskrift:

„Se må du på mig,
ej må du få mig,
Gunnar gjorde mig,
kyrkan äger mig.
Saliga Maria!“

Stundom äro bilder genom bredwid dem ristade runor förklarade, såsom å en dopfunt af sandsten i Åfyrkebys kyrka å ön Bornholm, där tilldragelser ur frälsarens jordiska lefnadslöpp framställas i halfsupphöjda bilder, åtföljda af förklaringar

i bågformiga runinskrifter alt ifrån: „Detta är Sankt Gabriel, som sade Sankta Maria att hon skulle barn föda“, ända till: „Här fastnaglade judarne Jesus å korset.“ Språket, hwar på förklaringarna äro författade, är den gotländska munarten i 14:de århundradets början.

Af de stenkors med runskrift, som man fordom hade för sed att uppreja, synnerligast till minne af wåbligen omkomne eller på wåldsamtt fätt afdagatagne, finnas nu ganska få kvar. Ett af de märkligaste träffas wid Bondarfwe gård å den minnesrika ön Gotland; å ena sidan framställes i teckning huru en man, som är fyskseltatt med huggning eller täljning, blifwer ihjälslagen af en annan, wäpnad med en lång stör, och å den andra fins en närmare upplysning om händelsen i den med runor tecknade maningen till förbiwandrande: „Bedjen för Jakobs själ i . . ., hwilken Nikolaus ihjäl slog!“ En hel rad sådana runkors hafwa nordiske wikingar fordom satt å den engelska ön Man, där några ännu stå.

Äfja på råstenar och gränsmärken anbragtes stundom runskrift, och till betryggande af sin äganderätt lät en och annan i runor förewiga wittnesbörden därom. Så t. ex. detta intyg *), med runor ristadt i en stensliffwa anbragt i Fole kyrkodsör å Gotland: „Detta är kyrkopråstens och socknemännens wittnesbörd, att Halwisboarne äga med ens köpt (= en gång för alla betalad) kyrkofarwäg geuom lilla Folebo gårdar.“ Widare denna ristning wid Raußjö nära Sie i Norge: „Gilif Alg bör (= har rätt att) fiska i Raußjön.“

Ett par af Danmarks konungar (näml. Magnus den gode och Swen Estridsson i elfte årh.) läto slå mynt med runinskrift, men upphörde snart åter därmed.

Afwen i det dagliga lifwet, i hus och hem, hafwa medeltidsrunorna warit använda, och några exempel härpå äro bewarade ända till vår tid. Två swenska i marmor huggna portstolpar äro märkta med „Dlof Lyder gjorde oss“. I en offent-

*) „Sockestämmoprotofill“ kallas det med rätta af en författare, ty i form af utdrag ur ett sådant skulle intyget meddelats i en senare tid.

lig samling i Köbenhawn fins en snidad isländsk armstol med runskrift och i Stockholm förvaras flere runristade dryckeshorn och silfverskedar. En af dessa senare bär årtalet 1451 och runskriften: „matin firi hunger stiri firi lusta“, som synes påminna, att maten må användas att stilla hungern, men ej missbrukas till fräskeri; en skön Mariebild utgör knappen eller änden af skaftet, och det tyckes vara å den hel. jungfruns vägnar, som utanpå skeden i en wacker slinga gifwes följande runristade warning: „Waren försigtige, så jag beder, Tänken på mig som jag på eder!“ En åra blef funnen å kusten af Island i medlet af 17:de århundradet och hade troligen drifwit i land långt dessförinnan, därå stod i runskrift inskuret: „Ofta wardt jag trött, då jag drog dig.“ Likaledes har man i 17:de årh. å isländska kusten påträffat hwalrosständer, märkta såsom handelswaror med röda runor, som skulle angifwa tändernas storlek och beskaffenhet; de tros hafwa utgjort en del af lasten i ett grönländskt fartyg, som här strandade år 1266.

Runornas inskrifning i trä war, som wi hafwa sett, det ursprungliga skriffättet och det widmakthölls under en del af medeltiden. Ett trästycke med därå ristad runskrift kallas en runkafle och sådana användes, liksom vår tids bref, att meddela underättelser åt frånwarande personer. Till den berömde isländske historieskrifwaren och mäktige höfdingen Snorre Sturlasson i 13:de århundradet sändes en sådan kasse för att warna honom för den fara, som hotade hans lif, men skriften war dunkelt affattad och han förstod icke warningen. I Norge förvaras två runkaflar från omkring år 1200; den ena bär följande inskrift: „Sigurd jarls son ristade dessa runor lördagen efter Botolfsmäsja (= den 17 juni), när han for hit och icke wille ingå förlikning med sin faders och sina bröders baneman Swerre“.

Såsom begreppstecken utan något affeende på ljudwärdet nytjades runorna på de ännu i nyare tider ganska allmänt i Sverige och äfwen här i Finland använda prim- eller runstafwar, den tidens almanackor, som woro läppar eller stafwar, hwarå de inskrurna runorna hade sin särskilda betydelse

för tideräkningen. De 7 första runorna utmärkte weckodagarne och upprepas därför å stafwen lika många gånger som året har weckor eller 52 och därtill en gång den första eller F=runan, som således fins 53 gånger infuren. De bilder, som fattes öfwer weckodagstecknen för bestämde dagar i året, hade till en del afseende på årstiden och landtmannens förrättningar, dels antydde de ämnen, som wid dagens kyrkotjänst förekommo (t. ex. ett lindebarn utmärkte Kristi födelse, juldagen, en stjärna eller tre kronor trettondagen o. s. w.), dels slutligen woro de sinnebilder för wisja katolska helgon, hwilkas minne samma dygn högtidligen firades. Under weckodagstecknen åter äro alla runradens tecken jämte tre andra använda till utmärkande af tiden för månfistena, hwilka hwart nittonde år inträffa på samma dygn. — Det wore här altför widlyftigt att närmare redogöra för runkalenderns användning; ware nog sagdt, att den allmänt begagnades i hela den skandinaviska nordn, Finland inberäknadt, och att den finnes anbragt ej blott å egentligen så kallade runstafwar, utan äfwen å träskifwor, hopfogade i form af böcker (se fig. å följ. sid.) samt å hwarjehanda slags redskap och bohagsting, som stundeligen kunde wara till hands, såsom swärdsstidor, spjut-, yx- och piskkast, besman, klapprån, askar och dosor m. m., ja, ännu 1778 präglades den s. k. försvenskade runstafwen (med latinska bokstäfwer) å tobaksdosor af mässing med åtföljande tryckt beskrifning, ånyo upplagd år 1823. Så nyttig ansågs ännu efter det trykta almanackor begynt utgifwas kunskapen om runstafwarnes bruk och färdigheten att skära sådana, att genom ett kungl. bref af år 1684 alla, som wille häråt egna sig samt meddela underwisning däri, tillförsäkrades frihet från utskrifning och skatt till Kungl. Maj:t och Kronan.

Under medeltiden brukades runorna widare som bomärken eller namnteckningar för folk, som icke kunde skrifa. *) Utskilliga sådana finnas ännu i kyrkorna å gamla grafstenar, och

*) Ännu nyttjas sådana af icke skrifkunnigt folk äfwen här i Finland, och ganska många af nutidens bomärken röja genom sin form tydligen sitt ursprung från de gamles runor.

hela samlingar af runbomärken ses somligstädes å swenska kyrkodörrar och i bärgsklyftor på Island. Från denna ö hafwa wi de flesta underrättelser om bomärkenas bruk. Där måste en hwar å tinget kunna göra sitt bomärke, och ingen fick wälja sig ett märke, som allaredan begagnades af en annan; ännu utgif-

Fig. 11. Blad af en runkalender på hopfogade trästifwor.

wer isländska styrelsen hwart år små böcker, innehållande förteckning öfwer de bomärken, som bönderna i de försälda distrikten begagna. Den, som med wett och wilja nyttjade annan mans bomärke, straffades af lagen med landsflykt. All boskap skulle senast åtta dagar efter sommarens början göras igenkännelig med egarens bomärke och å köpta kreatur skulle det gamla märket, så godt sig göra lät, förändras till den nye egarens. Likaledes skulle de, som gemensamt eller i bolag begåfwö sig ut på hwaldfångst, märka sina harpuner på det att strid om bytet icke skulle uppstå.

Fastän runorna sålunda hela medeltiden igenom fortforo att nyttjas såsom folkets skrift till flere behof, bibehöll sig likwäl hemligen deras widsklepliga bruk wid utöfwandet af trolldom. En gammal norsk lag stadgar därför wid straff af landsflykt och egendomens förlust till twestiftes mellan konung och biskop, att ingen må „fara med runor, spådom, trollfänger häxeri, smörjelser och annan sådan willfarelse“. Så sent som i 16:de århundradet användes i swenssk skrift ordet runokarl i betydelsen af trollkarl, och ännu i våra dagar wittna språkliga uttryck hos den nordiska allmogen om runornas förment magiska kraft: så betyda i Norge orden runekall och runekjerring det samma som trollkarl och trollkäring och talesättet fasta runer utmärker att trollo. Likaså i Helsingland i Sverige rune-re: trolldom, widsklepliga konster. Från vårt språk hafwa finnarne lånat sitt runo, som wäl nu betyder en sång i allmänhet, men anses ursprungligen hafwa betecknat trollfång.

I den nordiska medeltidswisjan spela trollrunorna en vigtig roll. De skydda i strid och i swär seglats, de begagnas som söfwande medel, de förhjälpa till herrawälde öfwer naturen och öfwer andewärlden, men oftast nyttjas de dock till att upptända häftig kärlek hos någon, man eller kvinna. På ett högst poetiskt sätt skildras runsångens förtrollande makt i den wackra folkwisjan om ridbar Tönne och hans möte med dwärgens dotter. „Hon hwilar sig under den lind så grön, gullharpan har hon i händer“, heter det, och därefter:

Det första slag hon på gullharpan slog,
 Så ljust det månde klinga,
 De wilda djur i mark och skog
 De glömde hwart de wille springa.
 I styren wäl de runor!

Det andra slag hon på gullharpan slog,
 Så ljust det månde klinga,
 Den lilla grå falk, som på kwisten satt,
 Han bredde ut sina wingar.
 I styren wäl de runor!

Det tredje slag hon på gullharpan slog,
 Så ljust det månde klinga,
 Den lilla fisk i floden gick
 Han glömde hwart han wille finna.
 I styren wäl de runor!

Här blomstrade äng, här löfwades alt:
 Det månde de runeslag wälla.
 Riddar Tönne sin häst med sporen högg,
 Han kunde honom mera ej hålla.
 I styren wäl de runor!

Riddaren, lockad in i bärgen, föll där i dwala. Men dwärgens hustru, säger wisan, som också „war född af kristet folk och stulen i bärgen in,” hade medömkan med honom:

Och det war Tora, lilla dwärgens fru,
 Hon tager fram de runeböcker fem;
 Så löser hon honom af runorna ut,
 Hennes dotter honom bundit i dem.
 I styren wäl de runor!

Runeböcker, som i wisan nämmas, hafwa wärkligen funnits och några finnas ännu i behåll. Djämförligt mindre be-

fwärligt war ju att måla runskriften på pergament (d. w. s. enkom härfär beredt skinn; papper hade man icke i äldre tider) än att inrista den på sten, trä eller metall, hwadan det nog är antagligt att denna literatur icke war så alldeles ringa. Till våra dagar har dock föga däraf bewarats, egentligen blott twänne större lämningar. Den ena är en mycket prydlig, nyligen i tryck utgifwen runhandskrift af Skånelagen, som förwaras å universitetsbiblioteket i Köbenhavn; man antager att den tillkommit i början af danske konungen Erik Menweds regering (1287—1319) och den innehåller, utom den nämnda lagboken, det medeltida runalfabetet samt — bifogade af en yngre hand — två konungalängder, gränslinjen mellan Sverige och Danmark och ett par strofer af en folkvisa. Den andra kwarleswan, som förwaras i Stockholm, är af en såkallad Marieklagan, hwari jungfru Maria utbrister: „Säg usla, förjande moder säg min herre och min käre son å korset hänga!“, och innehållet tyckes hafwa varit ett samtal om korsfästelsen mellan henne och en bedjande kristen; tiden för dess affattande är öfwer hundra år senare än den nys nämnda danska handskriftens. — En tredje — gotländsk — runbok fans till ännu i förra hälften af 17:de seklet; den uppgifwes hafwa innehållit, utom kalenderuppteckningar, åtskilligt om „världens tider, som äro fem från skapelsen till världens ände“; man upplystes om huru länge Adam lefde, huru stor Noaks ark war o. s. w.; slutligen funnos där afbildningar af två trolltecken mot „bräddöb“ och mot „watten“ (= wattfot) och sist nämndes årtalet (1328), då „detta rim skrefs.“ Att ännu flere runböcker funnits, hwilka likasom den nysnämnda nu äro förlorade, wet man med wisshet, och enligt en uppgift af swenske ärkebiskopen Olaus Magnus († 1558 i Rom) skola sådana förwarats i Uppsala och Skara domkyrkor samt på flere andra ställen i Sverige.

Af föregående framställning finna wi således, att runorna wisserligen icke i sin älsä bekanta form äro en uppfinning af den skandinawiska nordens inwånare, men att denna art af

skrift i Norden själfständigt utvecklades, ganska allmänt blef känd och spridd samt mycket längre än i andra land bibehöll sig i bruk. De runristade minnesmärken af alla slag, som bewarats ända till våra dagar, äro, särdeles i Sverige, så talrika, att Norden med skäl kan sägas vara runornas egentliga hemland, och så kortfattade desja inskrifter än wanligen äro, hafwa dock språk- och häfdaforstakarene ur dem wunnit upplysningar af högsta wigt om vår folkstams fornspråk, lif och tidigare öden.

Skriptor
Svenska Folkets Vänner
Direktionen för sällskapet „Svenska Folk-
kolans Vänner“:

Värkställande direktör: Doktor W. Grefberg, adr.:
H:fors, Mikaelsgatan 3.

Ledamöter: Professor A. O. Freudenthal.

„ „ M. G. Schybergson.

„ Med. Kand. J. Hagelstam.

„ Kontorsskrifvaren H. Hollmerus.

Suppleanter: Mag. P. Nordmann och Stud. Hj. Neiglick.

Sekreterare: V. Häradshöfd. Alfred Norrmén, adr.: H:fors,
Esplanadg. 41.

Kassör: Kassör J. H. Sjöholm, adr.: H:fors, L. Roberts-
gatan 13.

Vaktmästare: Kontorsföreståndaren Viktor Westerlund, adr.:
H:fors, Heleneg. 3.

Skrifter

utgifna af sällskapet

Svenska Folkskolans Vänner.

- Första häftet: **James A. Garfield**, president i Nord-Amerika. Förenta stater. Lefnadsteckning, bearbet. efter W. M. Thayer m. fl. Bokhandelspris: 40 *ni*.
- Andra häftet: **Emigrationen**, Tvänne uppsatser i en af dagens brännande frågor. Bokhandelspris: 40 *ni*.
- Tredje häftet: **En byhistorie**. Teckning ur folklifvet af Paris Ater. Inhemskt original. Bokhandelspris: 20 *ni*.
- Fjärde häftet: **Ur Finlands historie**. En blick på Finlands historie. — Per Brahe. — Skärmytslingen på Älgsjö. — Kriget 1808—9. — J. L. Runeberg. Bokhandelspris: 40 *ni*.
- Femte häftet: **Hårdt provvad**. Skildring ur värligheten af Zakarias Nielsen. Öfvers. från danskan. — **Skuld och försoning**. En berättelse ur folklifvet af Aina. Bokhandelspris: 20 *ni*.
- Sjätte häftet: **Om kopporna och vaksinationen** af J. H. — **Prästens fosterdotter**. Skildring ur det verkliga lifvet T. A. Thyregod. Öfversättning från danskan. Bokhandelspris: 30 *ni*.
- Sjunde häftet: **Om Runorna**, nordens äldsta skriftecken. Efter Köbke, Liljegren, Geijer m. fl. af A. O. F. Bokhandelspris: 25 *ni*.

Gillkännagifvande.

Manuskript till folkskrifter, behandlande ämnen ur fäderneslandets historie o. geografi, naturalhistorien, skildringar af seder och bruk, lättfattliga framställningar af frågor rörande landets samhällsskick och statsrättsliga ställning m. m., uppköpas af sällskapet „Svenska Folkskolans Vänner“.

Direktionen.